

პასტანგ ლიჩელი

ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

კულტურული და სავაჭრო ურთიერთობები ცენტრალურ ამიერკავკასიაში (ბრაკლიანი გორა)

გრაკლიანი გორის ნამოსახლარი და სამაროვანი მდებარეობს ცენტრალურ ამიერკავკასიაში, საქართველოში, კასპის რაიონის სოფ. იგოეთისა და სამთავისის ტერიტორიაზე, მდ. ლეხურას მარჯვენა ნაპირზე წამომართულ გორაზე, უშუალოდ თბილისი-სენაკი-ლესელიძის გზატკეცილთან. მას გაბატონებული მდგომარეობა უკავია და მოქცეულია ორ პატარა მდინარეს – ლეხურასა და თორთლას შორის. გზატკეცილის გაფართოებასთან დაკავშირებით 2008 წელს ბორცვის სამხრეთ ფერდობზე ჩატარდა გადარჩენითი არქეოლოგიური გათხრები, რომელსაც უაღრესად საინტერესო შედეგი მოჰყვა. კერძოდ, გამოვლენილია როგორც მრავალფენიანი ნამოსახლარი, ისე სხვადასხვა პერიოდის სამარხები. ქვედა ტერასა, რომელზეც აღნიშნული ძეგლები აღმოჩნდა, ზღვის დონიდან საშუალოდ 680 მეტრზეა განლაგებული, თუმცა ზედა გაუთხრელი ტერასები და გორის ზედაპირი, გაშლილი ადგილი უფრო მაღლაა და დაახლოებით 720-723 მეტრის ფარგლებში მდებარეობს.

ნამოსახლარისა და სამაროვნის (სურ. 3, 5) ტერიტორიაზე მიკვლეული ძეგლები სხვადასხვა პერიოდს განეკუთვნება. ამჟამად არსებული მასალა იძლევა ქვემოთ მოყვანილ სტრატოგრაფიულ სურათს, რომელიც ახალი აღმოჩენების შესაბამისად შეიძლება კიდევ უფრო დაზუსტდეს.

1. პალეოლითი

ეს ხანა იდენტიფიცირებულია პროფ. გ. გრიგოლიას მიერ და წარმოდგენილია ქვარგავალებზე დამზადებული დიდი რაოდენობის იარაღით.

2. ენეოლითი

ამ ხანას განეკუთვნება ძირითადად ქვის იარაღი – ხელცული, კაყის შუბისპირი, კაყის ლამელაზე დამზადებული ნამგლის ჩასართები, ძვლის სახვრეტები. აღმოჩენილია ცუდად განლექილი, მსხვილმინარევებიანი, რუხკეციანი კერამიკის რამოდენიმე ფრაგმენტი, რომელშიც ნათლად ჩანს ნამჯის მინარევები, რის გამოც შესაძლოა, ისინიც ენეოლითური ხანით განისაზღვროს.

3. ადრე ბრინჯაოს ხანა

გრაკლიანი გორის სამხრეთი ფერდობის დასავლეთ ნაწილში გამოვლენილია სხვადასხვა პერიოდის სამარხები. მათ შორის უძველესია ადრე ბრინჯაოს ხანის ორმოსამარხი.

4. გვიანი ბრინჯაოს/ადრე რკინის ხანა

ეს ეპოქა ძეგლზე გაცილებით უკეთაა წარმოდგენილი. იგი დადასტურებულია როგორც ნამოსახლარზე, ისე სამაროვანზე. ქრონოლოგიურად ესაა პერიოდი ძვ. წ. XIII საუკუნიდან ვიდრე ძვ. წ. 900 წლამდე (სურ. 4).

5. განვითარებული რკინის ხანა (ძვ. წ. VIII-VII სს.)

დადასტურებულია ამ ხანის როგორც საკულტო და საცხოვრებელი ნაგებობები, ისე სამარხები.

6. ძვ. წ. VI ს.

ამ ხანას განეკუთვნება ერთი საცხოვრებელი სახლი და ერთი საკურთხეველი (თალიანი).

7. ძვ. წ. V-IV სს.

ამ ხანას განეკუთვნება „დასავლეთი ტაძარი“ და ქვედა ტერასაზე მხოლოდ ნაწილობრივ შემორჩენილი შენობები.

8. ძვ. წ. IV-III სს.

წარმოდგენილია მრავალრიცხოვანი სამარხებით.

9. ძვ. წ. III-II სს.

დადასტურებულია ამ ხანის ე. წ. სამადლოს ტიპის კერამიკა (სურ. 8).

10. ძვ. წ. II-I სს.

ამ ხანაში გრაკლიან გორაზე ადამიანის აქ-

ტივობის დასასრული დასტურდება. შემორჩენილია ზედა ტაძრის, შესაძლოა სასიმაგრო კედლისა და სამარხების ნაშთები.

ცალკეული არქიტექტურული ძეგლები-სა და სამარხული ინვენტარის განხილვა

1. ძვ. წ. 1100 – 900 წლებს განეკუთვნება მონუმენტური საკურთხეველი (სურ. 1). იგი აღმოჩნდა ნამოსახლარის აღმოსავლეთ სექტორში. შენობიდან, რომელშიც იგი იყო გამართული, გადარჩენილი იყო მხოლოდ ჩრდილოეთი კედლის ნაწილი. შენობა ჯარგვალური ტიპისა იყო – შემორჩენილია მასიური ხის ძელების ანაბეჭდები, რომლებიც ერთმანეთზე მიჯრით, ჰორიზონტალურად იყო დალაგებული. კედლები შიგნიდან და გარედან თიხის სქელი მასით იყო შელესილი. ასევე თიხის ფენით საგულდაგულოდ იყო მოტკეპნილი იატაკი, რომლის ქვეშ დადასტურდა თიხისა და ხრეშისაგან შემზადებული სუბსტრუქცია. საყურადღებოა, რომ სხვა შენობებში იატაკის ასეთი დამუშავება არ გვხვდება. საკურთხეველი წარმოადგენს ე. წ. „ხოვლეს ტიპის“ მონუმენტური ღუმელის იმიტაციას. რიგითი ღუმელებისაგან მას განასხვავებს არა მხოლოდ ზომები, არამედ დეკორატიული ელემენტებიც. პირველ რიგში ეს არის საკურთხეველის აღმოსავლეთი და დასავლეთი კუთხეების შემკობა ნახევარ-თალებით, რაც სრულიად უცხოა ჩვეულებრივი ღუმელებისათვის. ამასთან, საკურთხეველს სამხრეთი მხრიდან, იატაკის დონიდან 10 სმ-ის სიმაღლეზე გასდევს 5 სმ-ის სისქის რელიეფური სარტყელი. ეს ორი ელემენტი განასხვავებს ამ საკურთხეველს ჩვეულებრივი ღუმელისაგან. თუმცა აღმოსავლეთიდან მას სანაცრე ორმო ჰქონდა მიდგმული, რომელსაც, თავის მხრივ, ჩრდილოეთი კედლის გასწვრივ გამართული ბაქანი უერთდებოდა. ეს იყო შეწირულობების დასადაგებლად განკუთვნილი პლატფორმა. მასზე ეწყობოდა სხვადასხვა ზომის ღია ფერის კეციანი ჭურჭელი, რომლის კეცი ცუდადაა განლექილი, უხეშად არის დამუშავებული. უმეტესობა ამ კერამიკისა მხრის არეში შემკულია ირიბი ნაჭდევებით, რომლებიც რიგ შემთხვევაში თევზისფხურ ორნამენტს ქმნის. ასეთი კერამიკა უცხოა ძვ. წ. II ათასწლეულის მიწურულისათვის. საყურადღებოა, რომ ამ შეწირულ ფორმებს

შორის აღმოჩნდა ცილინდრულტანიანი ყავისფერკეციანი პირმოყრილი ჭურჭელი, რომელსაც ორი მცირე ზომის ჰორიზონტალური ყური აქვს. ეს ფორმაც უცხოა ამ ხანისათვის. კომპლექსის თარიღს იძლევა ცალყურა კოჭობი, რომლის ანალოგიები ქართლშია ცნობილი. კერძოდ, ასეთი ფორმები ძვ. წ. 1100-900 წლებით დათარიღებულ ძეგლებზე გვხვდება (მაგ., სამთავროს №51 სამარხი, ზემო ავჭალის სამარხი)¹. საკურთხეველი შენობის ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეში იყო გამართული. მისი სწორედ ასეთი – კუთხეში – გამართვა სტანდარტული ჩანს პურის საცხობი ღუმელებისათვის – შესადარებლად შეგვიძლია მოვიხმოთ თრელი გორების², ნარეკვავის³, სამთავროსა და ხოვლეს გორაზე გათხრილ სახლებში მიკვლეული ღუმელები, ისევე როგორც შედარებით მოგვიანო ხანის მედაბურის სახლში უფლისციხე – ბამბების ნამოსახლარიდან⁴.

2. თალიანი საკურთხეველი წარმოადგენს ღია ტიპის ნაგებობას, რომლის ძირითადი კონსტრუქციული ნაწილი კედელია. იგი წარმოადგენს თიხით შელესილ ძელებს, რომლებიც ვერტიკალურადაა ჩადგმული. ეს კედელი E-W მიმართულებისაა. კედლის სამხრეთ მხარეს ამოყვანილია თიხისავე თალები. საკურთხეველი ძლიერაა დაზიანებული და ამის გამო მისი სრული რეკონსტრუქცია ძნელდება. დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ ასეთი ორი თალი ნამდვილადაა შემორჩენილი. ცენტრალური (?) თალის წინ ამოკვეთილია მცირე ზომის ორმო (ღიამეტრი 0, 2 მ.), რომელშიც შესაწირავად მიტანილი მცირე ზომის ჭურჭელი იდო. ასევე შესაწირავად იყო მიტანილი კედლის დასავლეთ ნაწილში დადგმული დერგიც (მისი ფრაგმენტი შემორჩა). ამავე ფუნქციის მატარებელია მცირე ზომის ბიკონუსური ცალყურა სასმისი. მსგავსი ფორმის

¹ კ. ფიცხელაური, *აღმოსავლეთ საქართველოს ტომთა ისტორიის ძირითადი პრობლემები* (ძვ. წ. XV-VII სს.), თბ., 1973, გვ. 65-68.
² რ. აბრამიშვილი, *დიდი თბილისის ექსპედიციის მუშაობის ძირითადი შედეგები, თბილისის არქეოლოგიური ძეგლები*, ტ. I, თბ., 1978, გვ. 12.
³ ვ. ნიკოლაიშვილი, ე. გავაშელი, *ნარეკვავის არქეოლოგიური ძეგლები*, თბ., 2007, გვ. 6-28.
⁴ ნ. ხუნდაძე, *ელინისტური ხანის მედაბურის სახლი უფლისციხე-ბამბებიდან, ძეგლის მეგობარი*, №52, 1979, გვ. 50-56.

სასმისები ცნობილია კოლხეთიდან (მაგალითად, ისინი აღმოჩენილია ერგეტას III სამაროვნის I სამარხში, რომელიც ძვ. წ. VII საუკუნის მინურულით ან VI ს-ის დასაწყისით თარიღდება)⁵. შესაბამისად, თალიანი საკურთხეველი ამ ბიკონუსური ცალყურა სასმისით ძვ. წ. VII-VI საუკუნეების მიჯნით უნდა დათარიღდეს. თუმცა, აქვე მინდა შევნიშნო, რომ ცალყურა სასმისები, როგორც ზემოთ იყო ნაჩვენები, ძვ. წ. 1100-900 წლებშიც გვხვდება, მაგრამ მათ არა აქვთ ბიკონუსური ტანი, რის გამოც ვთვლი, რომ გრაკლიანის ბიკონუსურტანიანი სასმისი ერგეტის ცალთან უფრო მეტ საერთოს პოულობს და ამ თარიღსაც ამის გამო ვანიჭებ უპირატესობას.

3. ქვედა II ტერასის დასავლეთ ნაწილში აღმოჩნდა ხუროთმოძღვრული კომპლექსი („დასავლეთი ტაძარი“), რომელიც შედგება სამი ძირითადი სათავსოსაგან. თითოეულში არის ერთი საკულტო და მასთან დაკავშირებული ერთი სამეურნეო ნაგებობა (სურ. 2). შემორჩენილია ხის სვეტების ორმოები, რომელიც გარს უვლის მთელს კომპლექსს. შესაბამისად, ისინი ერთიანი გადახურვის სისტემაშია მოქცეული და საკმაოდ რთული დაგეგმარებისა და განსხვავებული ფუნქციის მატარებელი ელემენტების ერთობლიობას წარმოადგენს. შენობები გახსნილია სამხრეთისაკენ, რაც გარემო პირობების სწორ გათვლასა და ჰაერისა და ტენიანობის რეჟიმის ოპტიმალურ გააზრებაზე მიუთითებს. ესაა ასათვისებლად შერჩეულ სივრცეში აქამდე სრულიად უცნობი საკულტო და სამეურნეო შენობათა დაპროექტებისა და შემდგომ პროექტის რეალიზაციის იშვიათი შემთხვევა ძველ ქართულ ხუროთმოძღვრებაში. შემუშავებულია საკმაოდ რთული, მთლიან კომპლექსში შემავალი ცალკეული შენობების გეგმა, ტიპი და ინტერიერის ორგანიზაციის ყველა დეტალი. ინტერიერის მოწყობის სქემა შემდეგში მდგომარეობს: ნაგებობის ძირითად ნაწილს წარმოადგენს N-S მიმართულებაზე ორიენტირებული სამი სექცია, რომლის შიდა სივრცე გაყოფილია ორ ნაწილად, ხოლო მათში წინა პლანზე წამოწეულია უმათავ-

რესი ფუნქციური დატვირთვის მქონე ელემენტები:

1. პოდიუმი;

2. პოდიუმთან მიდგმული ან მასთან ახლოს დამონტაჟებული და თიხით საგულდაგულოდ შელესილი ოთხკუთხა, ბორდიურებიანი მაგიდა;

3. ბორდიურებიანი მაგიდის წინ გამართულია გეგმაში წრიული ორმო, რომელიც იატაკშია ამოღებული. ორმოს ფსკერზე საგანგებოდ შერჩეული ბრტყელი, წრიული ფორმის ქვაა ჩასმული (რიტუალური კერა).

4. პურის საცხობი ღუმელი, რომლის ზომები იცვლება შენობის მოცულობის შესაბამისად.

შენობის დანარჩენი სივრცე ათვისებულია იმ პრაქტიკული ამოცანების შესაბამისად, რომელიც ყველა ცალკეულ სექციას აქვს. მაგალითად, აღვწერთ №1 სექციას:

მისი ზომებია 4,70X2,30 მ. აქ ასევე, როგორც წინა ორ ოთახში, დასავლეთ კედელთან გვაქვს პოდიუმი, მისი ზომებია 1X0,70X0,3 მ. პოდიუმს დასავლეთ მხარეს, ცენტრალურ ნაწილში, შესანიშნავი ჭურჭლის ჩასადგმელი ჩაღრმავება აქვს (დმ. 0,25 მ), რომელიც ქვის ბალიშით მთავრდება.

ბორდიურებიანი მაგიდა, რომელიც სავარაუდოდ, შესანიშნავი ნივთებისათვის იყო განკუთვნილი საკურთხეველის ჩრდილოეთითაა შემორჩენილი. სათავსოს ჩრდილოეთ კედელთან, მისგან 0,25 მ-ის მოშორებით, გამოვლენილია სარიტუალო კერა, რომლის ძირშიც ქვის ბალიშია ჩადგმული. დიამეტრი 0,30 მ-ია, ხოლო სიღრმე კი – 0,25 მ. ოთახის ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში გამოვლენილი ღუმელი ყველაზე კარგადაა შემონახული ამ ძეგლზე შემორჩენილ ღუმელთა შორის. აღნიშნული ღუმელის მიხედვით შეიძლება დავასკვნათ, რომ სამივე შენობაში უნდა ყოფილიყო ერთი ტიპის, ე. წ. ხოვლური, ორიარუსიანი და სამგანყოფილებიანი (საცეცხლე, სანაცრე და თვითონ ღუმელის განყოფილება) ღუმელი. განსხვავებით სხვა ძეგლებზე აღმოჩენილი ღუმელებისაგან, აქ აღმოჩენილებს აქვთ ტემპერატურის რეგულირების მექანიზმი – ესაა საცხობ და საცეცხლე განყოფილებაზე მისაფარებელი გამომწვარი თიხის ფილები. სათავსოს ცენტრში

⁵ T. Mikeladze, Grosse Kollektive Grabgruben Der Fruhen Eisenzeit in Kolchis, In: *Archaeologischer Anzeiger*, Berlin, New York, 1995, გვ. 2-22.

გადახურვის ჩამოქცევის შედეგად დამსხვრეული ჭურჭელია გამოვლენილი.

აღნიშნულ სათავსოს დასავლეთი მხრიდან ზღუდავს და ამ ნაგებობას მეორესაგან ჰყოფს რიყის ქვის ნყობა. მისი ზომებია 4,30X0,65 მ. რიყის ქვის ნყობასა და საკურთხეველს შორის სამეურნეო სივრცეა მოქცეული. რაც შეეხება სათავსოს აღმოსავლეთ მხარეს, აქაც დადასტურდა რიყის მოზრდილი ქვებისაგან შედგენილი ნყობა. შემორჩენილი ნყობის ზომებია 2,30 X1 მ.

ნაგებობათა ეს კომპლექსი ამიერკავკასიისათვის სრულიად განსაკუთრებულ ძეგლს წარმოადგენს. გამოვყოფ ორ საინტერესო დეტალს: როგორც აღინიშნა, შესასვლელთან, მარცხენა მხარეს, უშუალოდ დასავლეთ კედელთან გამართული იყო თიხით შელესილი პოდიუმი, რომელსაც ასევე დასავლეთ ნაწილში, შუა ადგილზე ჰქონდა საგულდაგულოდ მომზადებული მცირე ზომის (D – 0, 25 მ.) წრიული ფოსო. მისი საგულდაგულოდ მომზადება გამოიხატებოდა არა მხოლოდ მის ზუსტ ლოკალიზაციაში, არამედ იმაშიც, რომ მის ფსკერზე ჩადგმული იყო ზუსტად ფოსოს დიამეტრის მქონე ბრტყელი ქვა. ასეთი — მყარი-მომზადება თითქოს კონსტრუქციულ სიმძიმეს უნდა გულისხმობდეს, მაგრამ II სექციაში აღმოჩნდა ასეთივე ფოსოში in situ ჩადგმული ამავე დიამეტრის მქონე ხელადა, რაც ნათლად მიუთითებს ამ პოდიუმის საკულტო ხასიათს. საყურადღებოა, რომ ამ ტიპის პოდიუმებს აქვთ ქრონოლოგიურად ძალზე შორეული, მაგრამ ფუნქციურად უახლოესი პარალელები ერიდუს ენეოლითურ ტაძრებში, სადაც ისინი ასევე კედელზეა მიდგმული და ინტერიერის სივრცის განუყოფელ დეტალს წარმოადგენს⁶. ყურადღებას იქცევს ის ფაქტიც, რომ ყველა შენობა სამხრეთითაა ორიენტირებული. ასეთი ორიენტაცია მარტივად აიხსნება ბუნებრივი პირობებით – აქ მუდმივად უბერავს დასავლეთისა ან აღმოსავლეთის ძლიერი ქარები, რაც სრულიად შეუძლებელს ხდის შენობების აღმოსავლეთიდან გახსნას. ამის გამო, მართალია, საკულტო ნაგებობების კარები არ უყურებდნენ აღმოსავლეთს, ანუ

დილის მზეს, მაგრამ, სამაგიეროდ, მთელი დღის მანძილზე მზისაკენ იყო გახსნილი.

გრაკლიან გორაზე აღმოჩენილ მასალაში გამოიყოფა იმპორტული ან იმპორტულის მიბაძვით დამზადებული ნივთების ჯგუფი. მათი გადანაწილება დამზადების ადგილის მიხედვით ურთიერთობათა შემდეგ მიმართულებებს იძლევა:

1. სამხრეთი მესოპოტამია. ეს მიმართულება წარმოდგენილია ორი საბეჭდავით (სურ. 6). პირველი მათგანი, როგორც ზემოთ აღვნიშნე, მონუმენტურსაკურთხეველიან ტაძარში აღმოჩნდა. ესაა ღია ფერის, კარგად განლექილი თიხისაგან დამზადებული კონუსური საბეჭდავი, რომლის ზედაპირი თიხის გამონვამდე საგულდაგულოდაა შემკული ფაქიზად ამოკანრული ხაზებით. ხაზები ანაბეჭდზე ერთ რიგად ჩამწკრივებული სამკუთხედების სქემატურ გამოსახულებას ქმნის. ხოლო ქვედა რეგისტრში შეინიშნება კარგად გამოყვანილი შევრონები. საბეჭდავის თავზე ჯვარია გამოსახული, ხოლო ძირი ოდნავ ღრუა. საბეჭდავი გახვრეტილია შუაში, სრულიად ამკარად, ნახატის დატანის შემდეგ, რაც საბეჭდავების დამზადების ტექნოლოგიას ეწინააღმდეგება. ამდენად, ცხადია, რომ გამჭოლი ნახვრეტი საბეჭდავზე მოგვიანებითაა დატანილი. საბეჭდავის სიმაღლეა 5, 2 სმ, ძირის დმ. – 2, 8 სმ, ხოლო ზედა სიბრტყის დმ. არის 1, 6 სმ. პროფ. ნ. სამსონია ამ ნივთის დეკორის პირდაპირ ანალოგიას ჯემდეთ-ნასრის IV ჯგუფის საბეჭდავებთან ხედავს. ამ ჯგუფის პირველი ნაწილის საბეჭდავებისათვის სწორედ ანალოგიური შევრონებია დამახასიათებელი⁷. ამდენად, თითქოს ამ საბეჭდავის მესოპოტამიური წარმომავლობა და მისი ადრეული თარიღი (ძვ. წ. 3000-2800 წწ.; დომენიკ კოლონი იძლევა ძვ. წ. 3000-2334 წლებს) ეჭვს არ უნდა იწვევდეს. თუმცა, იგი შემდგომ სპეციალურ შესწავლას საჭიროებს. რაც შეეხება მის გვიანდელ, ანუ ძვ. წ. 1100-900 წლების ტაძარში მოხვედრის ფაქტს, იგი ადვილად აიხსნება —

⁶ The Cambridge ancient History, V. 1, Part 2, 1971. Edwards I. E. S., Gadd C. J., Hammond N. G. L., Cambridge. გვ. 334.

⁷ ნ. სამსონია, *შუამდინარული გლობტიკა*, თბ., 2008, გვ. 37; D. Colloon, *First Impressions. Cylinder Seals in the Ancient Near East*, British Museum Press, 1987, გვ. 13-22; *Corpus of Ancient Near Eastern Seals in North American Collections, the Bollingen Series XIV*, Pantheon Book, 1949; pl. 35.

გვიანდელ ტაძრებში ადრეული საბექდავების აღმოჩენა ამ ხანისათვის ტიპური მოვლენაა. რა თქმა უნდა, ძალზე მნიშვნელოვანია იმის დადგენა, თუ როდის მოხვდა ეს საბექდავი მესოპოტამიიდან თანამედროვე ქართლის ტერიტორიაზე – ძვ. წ. IV ათასწლეულის ბოლოსა თუ შემდეგ, ძვ. წ. II ათასწლეულის მიწურულს. ამ ეტაპზე დაბეჯითებით რაიმეს თქმა ძნელია, მაგრამ თითქმის სინქრონული მტკვარ-არაქსის კულტურის არნახულად ვრცელი მასშტაბები ყოველგვარი დაშვების საშუალებას იძლევა. ამავე თვალსაზრისით სრულიად განსაკუთრებულია მეორე საბექდავი, რომლის წრიული მარყუჟი მართკუთხა დაფაზეა ამოყვანილი. ნივთი ღია ფერის, მოთეთრო ქვიშაქვისაგან ზედმინვენით დახვენილი ტექნიკითაა დამზადებული. მისი ზედაპირი იმდენად კარგადაა ათვისებული, რომ ეჭვს არ იწვევს მისი დამამზადებელი ხელოსნის ოსტატობის მაღალი დონე. კვეთა ღრმაა, ანაბექდზე კარგად ჩანს გასხვივონებული „ღმერთის სახლი“⁸. საბექდავის სიმაღლეა 3, 2 სმ, მარყუჟის სიმაღლე – 2, 2 სმ, სასურათე სიბრტყის ფართობი – 3,6X3,4 სმ-ზე. ეს საბექდავი ნაყარ, დაზიანებულ ფენაში აღმოჩნდა. ამდენად, იგი მხოლოდ ანალოგიების საშუალებით შეიძლება დათარიღდეს. ასეთი ანალოგიები კი მას ისევ ჯემდეტ-ნასრის პერიოდის მასალებში მოეპოვება და შესაბამისად, ძვ. წ. 3000-2800 წლებს უნდა მიეკუთვნებოდეს. თუმცა, აქაც შევნიშნავ, რომ ეს ნივთიც ცალკე კვლევის საგანია. საყურადღებოა, რომ ნამოსახლარზე დიდი რაოდენობითაა აღმოჩენილი გვიანი ბრინჯაოს ხანის ადგილობრივი საბექდავებიც, რომელთა ზედაპირი სხვადასხვა სახეებითაა შემკული. მათ შორისაა ნაცრისფერკეციანი საბექდავი (მას ყურადღება მიაქცია პროფ. ნ. სამსონიამ, რომელმაც დაამუშავა ასევე მესოპოტამიური საბექდავებიც), რომელზედაც ცენტრიდან ოთხ მხარეს გასული ხაზები/სხივები იშლება. იგი ზუსტი ანალოგიაა იმ არქაული საბექდავებისა, რომლებიც დიდი რაოდენობითაა ცნობილი მესოპოტამიიდან. არაა გამორიცხული, რომ ეს

საბექდავიც სწორედ მესოპოტამიურების ყველაზე ადრეული ადგილობრივი რეპლიკაა.

2. ურთიერთობების ქრონოლოგიურად მომდევნო საფეხური და სხვა მიმართულება განეკუთვნება ძვ. წ. VIII-VII სს-ს. კოლხეთთან შესაძლო ანალოგიის თვალსაზრისით სრულიად განსაკუთრებულია ძვ. წ. VII საუკუნის ფენაში აღმოჩენილი ტერაკოტის ფიგურის ნაწილი – პროტომა, უფრო ზუსტად, ცხოველის თავი. მისი ზუსტი იდენტიფიცირება რთულია, მაგრამ ვფიქრობ, რომ ესაა ცხენის თავი, რომელსაც რამდენადმე სტილიზებული ფორმა აქვს. ამ თვალსაზრისით ყურადღებას იქცევს მისი სრული იდენტიფიკაცია კოლხეთში გათხრილ კოლექტიურ სამარხში აღმოჩენილ მცირე პლასტიკის ერთ-ერთ ნიმუშთან. ესაა ცხენი, რომელზეც ქალღვთაება ზის⁹. ცხენების ქანდაკებებს საერთო აქვთ არა მხოლოდ სტილი, არამედ აღვირის მიმანიშნებელი რგოლიც, რომელიც ცხვირზე, ზემოდანაა გადმოტარებული. სწორედ ამ ატრიბუტის გამოვთვლი ამ ფიგურას ცხენის გამოსახულებად. მიმაჩნია, რომ გრაკლიანზე აღმოჩენილი ცხენის ფიგურა კოლხური ცხენოსანი ქალის ქანდაკების ერთადერთი ტერაკოტის რეპლიკაა. აქვე მინდა აღვნიშნო, რომ ცხენოსანი ქალღვთაებების გამოსახულებათა გენეზისი დიდი ხანია, რაც დისკუსიის საგანია¹⁰. მაგალითად, კუნძულ სამოსზე აღმოჩენილი მხედარი ქალის ბრინჯაოს ქანდაკების შესაძლო დამზადების ადგილად თავიდანვე მიჩნეულია კოლხური არეალი¹¹, მართლაც, კოლხეთის საზღვრებს მიღმა, აღმოსავლეთით და სამხრეთით – ანატოლიის ოლქში, მხედარი ქალის არც ერთი ფიგურა არ დადასტურებულა, რაც შესაძლოა მართლაც იმაზე მიუთითებს, რომ ამ ფიგურის კუნძულ სამოსზე არსებობა კოლხეთთან ურთიერთობის შედეგია (თუმცა, ასევე შესაძლოა, რომ ამ ურთიერთობებს სისტემატიური ხასიათი ჯერ კიდევ არ ჰქონოდა). მაგრამ

28

⁸ P. Amiet, *La Gliptique Mesopotamienne Archaique*, Paris, 1980, n. 386-390; *Corpus of Ancient Near Eastern Seals in North American Collections, the Bollingen Series XIV*, Pantheon Book, 1949; pl. 22-25.

⁹ T. Mikeladse, *Grosse Kollektive Grabgruben Der Fruhen Eisenzeit in Kolchis*, In: *Archaeologischer Anzeiger, Berlin*, New York, 1995, გვ. 20.

¹⁰ შეად. ო. ლორთქიფანიძე, *ძველი ქართული ცივილიზაციის სათავეებთან*, თბ., 2002, გვ. 184 და შემდ.

¹¹ M. Vojatzis, : *Votive Riders Seated Side-Saddle at Early Greek Sanctuaries, Annual of the British School of Archaeology at Athens*, 1992, N 87, გვ. 259-279.

ასეთ შემთხვევაში, ჩემი აზრით, მნიშვნელოვანია კავკასიასა და კონტინენტურ საბერძნეთში აღმოჩენილი ერთი და იმავე ტიპის ფიგურების კონცეპტუალური იდენტურობა. ამავე დროს, აბსოლუტურად ცხადია ის გარემოება, რომ ცხენოსანი ქალის ფიგურა ინარმოებოდა სხვადასხვა რეგიონების სახელოსნოებში. ამ საკითხთან დაკავშირებით აუცილებლად უნდა აღინიშნოს ცხენოსანი ქალის მოხატული ტერაკოტის ფიგურა ჰერაკლეს მუზეუმიდან (ძვ. წ. 1450-1100 წწ., X დარბაზი), რომელიც, როგორც ჩანს, ყველაზე ადრეულია მსგავს ნიმუშებს შორის და ამ ქანდაკებათა გენეზისის თვალსაზრისით უაღრესად მნიშვნელოვანიც. ორიოდ სიტყვით მინდა შევეხო ამ საკითხს: ეგეოსურ – კოლხური ურთიერთობები ძველი სამყაროს კარდინალურ სამეცნიერო პრობლემათა რიგს განეკუთვნება და, ამდენად, ყველა აღმოჩენასა და ინტერპრეტაციას გარკვეული მნიშვნელობა აქვს. ამ თემასთან დაკავშირებული ერთ-ერთი აღმოჩენა შეიძლება იყოს აგრეთვე მზეთამზის სამაროვანზე მოპოვებული დოქი, რომელიც მორფოლოგიური ნიშნებით იმეორებს ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეების აღმოსავლეთ ქართულ კერამიკას, თუმცა მისი დეკორი ამ ხანის კოლხეთისა და აღმოსავლეთ საქართველოსათვის სრულიად უნიკალურია და პარალელებს უფრო საბერძნეთის გეომეტრიული ხანის კერამიკასა და კოლხურ ცულებთან ამჟღავნებს. მე მხედველობაში მაქვს მეანდრის გამოსახულება, რომელიც J. Whitley-ს გამოკვლევების მიხედვით, იმ ჰორიზონტალურ მეანდრთა რიგს განეკუთვნება, რომელიც გვხვდება ჭურჭლის ყურის ზონაში და ჩნდება ძვ. წ. IX საუკუნიდან¹², თუმცა ზუსტად იგივეა გვიანგეომეტრიულ II პერიოდშიც (VIII ს-ის ბოლო, ძვ. წ. 770-40 წწ.). ამავე თვალსაზრისით უაღრესად საინტერესოა კიდევ ერთი ჭურჭელი მზეთამზის სამაროვნიდან – სასმისი, რომლის ტანი ფრიზებადაა დაყოფილი, რაც სრულიად უცხოა როგორც კოლხური, ისე აღმოსავლეთ ქართული კერამიკისათვის და სრულიად ბუნებრივია გეომეტრიული ხანის საბერძნეთისათვის. საინტერესოა, რომ ამ სასმისს

აქვს ფრიზებში ჩასმული სამკუთხედები, რაც განსაკუთრებით ფართოდ ვრცელდება სწორედ ამავე ხანის – ძვ. წ. VIII საუკუნის ბერძნულ კერამიკულ ნარმოებაში. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ მეანდრი სწორედ ამ ხანაში ჩნდება აღმოსავლეთ ანატოლიაში (კონიას არეალი), საიდანაც უფრო ადვილად შეიძლებოდა მოხვედრილიყო კავკასიაში. მაგრამ ეს ვარაუდი მიუღებელი ჩანს იმ მარტივი მიზეზის გამო, რომ მზეთამზის სამაროვანზე ორივე ნივთი, ისევე როგორც აქ მიკვლეული „სკვითური“ ისრისპირები, მკვეთრად კოლხური არტეფაქტების კომპლექსშია აღმოჩენილი. ამის გამო, ვფიქრობ, რომ ისინი დასავლური გზით უნდა მოხვედრილიყვნენ სამცხეში. თუ კონტექსტების მიხედვით ვიმსჯელებთ (და ეს, ალბათ, მართებული გზაა), შესაძლოა ამავე მოსაზრების დასტურია ისიც, რომ თრელი გორებზე აღმოჩენილი ზოომორფული ჭურჭელი, რომელსაც ანალოგიები აქვს როგორც ბერძნულ სამყაროში (მაგ., გვიანელადური C პერიოდის ჭურჭელი ატიკიდან, პერატიდან, როდოსიდან და სხვა), ისე აღმოსავლეთში, განხილული უნდა იქნას არა ბერძნულ, არამედ აღმოსავლურ გავლენად იმის გამო, რომ ისინი არანაირ დასავლურ კონტექსტს არ შეიცავს და მთლიანად ლოკალურ და აღმოსავლურ გარემოში ექცევა.

ამავე კონტექსტში ყურადღებას იქცევს ისიც, რომ მიუხედავად კოლხური ელემენტების მომძლავრებისა ძვ. წ. VIII-VII სს-ში, კოლხეთის ტერიტორიის აღმოსავლეთითა და სამხრეთით არ შეინიშნება ისეთი პრესტიჟული კოლხური ნივთების გავრცელება, როგორც, მაგალითად, მხედარი ქალღმერთების ქანდაკებებია. ასევე არ ჩანს ამავე ხანის კოლხეთის საკულტო ძეგლებისათვის უკვე ტიპიური ტერაკოტის ფიგურები კოლხეთის უშუალოდ მომიჯნავე ტერიტორიებზე¹³. ამიტომ, ბუნებრივად ჩნდება გარკვეული სკეფსისი ძლიერი კოლხური ინიციატივის სხვადასხვა მიმართულებით განსაკუთრებულ გააქტიურებასთან დაკავშირებით. სწორედ ამიტომ, მეც ვფიქრობ, რომ ეს აღმოჩენები ჯერ-ჯერო-

¹² J. Whitley, *Style and Society in Dark Age Greece*, Cambridge, 1991, კოდი — MOT 01.

¹³ H. Nasidze., V. Licheli, L'aire de diffusion de la culture colchidienne, In: *Le Pont-Euxin vu par les Grecs, Symposium de Vani (Colchide) – septembre-octobre 1987*, Paris 1990.

ბით ბერძნულ-კოლხური ადრეული ურთიერთობების სპორადული ხასიათის მანიშნებლად უნდა მივიჩნიოთ¹⁴. ვფიქრობ, რომ სწორედ ამ კონტექსტში უნდა იქნას განხილული ის აღმოჩენები, რომელიც კუნძულ სამოსზეა გაკეთებული და კოლხურ სამყაროსთანაა დაკავშირებული. კერძოდ, ჩემი აზრით, დასაზუსტებელია ამ ნივთების კუნძულ სამოსზე მოხვედრის ლოგიკა და კანონზომიერება, ანუ სხვა სიტყვებით, არის თუ არა ისინი ამ მიმართულებით ძლიერი კოლხური იმპულსის მაჩვენებელი.

ჩემი აზრით, ეს საკითხი მარტივად წყდება კუნძულ სამოსზე უკანასკნელი წლების მანძილზე ჩატარებული სამუშაოების შედეგების გათვალისწინებით.

იმ ვოტივების არქეოლოგიური კონტექსტი, რომლის ნაწილიც მხედარი ქალის ქანდაკებაა, არის შემდეგნაირი (გამოყენებულია ჰ. კირილაის ხელმძღვანელობით ჩატარებული გათხრების შედეგები)¹⁵. შენირული შინაური ცხოველების ნაშთები (რომელთა შორის ჭარბობს ხარის, შემდეგ – ძროხისა და ცხვრის, თხისა და ღორის ძვლები); უნიკალური გარეული ცხოველების ნაშთები (ეგვიპტური ნიანგის თავის ფრაგმენტი, აფრიკული ანტილოპას თავი და რქა); გასაოცრად ბევრი ტერაკოტის ფიგურები — ბრონეულისა და ყაყაჩოს ღეროები, ისევე როგორც მათი კურკები და ფიჭვის გირჩები (რომელიც აქ არ იზრდება); სპილოს ძვლისაგან დამზადებული ლომის ეგვიპტური ქანდაკება; მამაკაცის ორი ბაბილონური ფიგურა; ხომალდების სტილიზებული მოდელები (რომლებიც გარკვეულ როლს თამაშობდნენ ჰერასადმი მიძღვნილ დღესასწაულებში) და მრავალი სხვა. ამდენად, აქ საუბარია იმპორტულ ნივთებზე, რომლებიც მოდიოდა ბაბილონიდან, ფინიკიიდან, ირანიდან, ასურეთიდან, ურარტუდან და კვიპროსიდან. მაგრამ ამ შემთხვევაში ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს აგრეთვე: ხის სკამი ცხენების გამოსახულებით; ცხენის ტრაპეციის ფორმის აღმოსავლური წარმოშობის საშუბლეები; საოცარი რაოდენობის ცხენის ბრინჯაოს

აღკაზმულობა, რომელსაც ანალოგია არა აქვს არცერთ ბერძნულ ტაძარში, რის საფუძველზეც აღიარებულია, რომ არქაულ ხანაში ჰერას აქვს სპეციფიკური ნიშანი – იგი არის სწორედ ცხენებისა და მხედრების (sic!) მფარველი ღვთაება. ამ ფონზე, კოლხური ქანდაკების აქვე აღმოჩენის ფაქტი სრულიად ჩვეულებრივი მოვლენაა – იგი, ისევე როგორც სხვა ნივთები, კოლხური კულტურის არეალში მოხვედრილი რომელიმე მოგზაურის/ვაჭრის მიერ იქნა შენირული ჰერასადმი. მაგრამ, თუ გავითვალისწინებთ ერთ ნიშანდობლივ ფაქტს, რომ ეგეოსიდან აღმოსავლეთით, კოლხეთის გარეთ – ანატოლიის არეალში — ანალოგიური მხედარი ქალის არცერთი ბრინჯაოს ქანდაკება არ აღმოჩენილა, მაინც უნდა ვიფიქროთ, რომ მისი აქ გამოჩენა უშუალოდ კოლხეთთან შეხების (შესაძლოა, სულაც ერთჯერადი) შედეგია. ამასთან, მისი ერთეული ხასიათი იმისი მაუნყებელია, რომ ამ დროს რაიმე რეგულარულ ურთიერთობაზე საუბარი ეგეოსურ სამყაროსა და კოლხეთს შორის ჯერ კიდევ ნაადრევია. მაგრამ ამ შემთხვევაში ასახსნელი რჩება ის აშკარა თემატური იდენტურობა, რომელიც კონტინენტურ საბერძნეთსა და კოლხეთში აღმოჩენილ ქანდაკებებთან არსებობს. თუმცა აშკარაა ისიც, რომ – როგორც სპეციალურ ლიტერატურაშია უკვე მიღებული – ამ საერთო კონცეფციის შესაბამისად, მხედარი ქალების ფიგურები ინარმოებოდა სხვადასხვა რეგიონალურ სახელოსნოში. ამგვარად, კუნძულ სამოსზე კოლხური ქანდაკების აღმოჩენა კოლხურ-ეგეოსურ ურთიერთობათა თვალსაზრისით შემთხვევითი ჩანს (თუმცა უკვე გარკვეული საერთო ინტერესების მიმანიშნებელია), ხოლო ჰერაიონის ფუნქციის თვალსაზრისით კი- სრულიად ლოგიკური.

უფრო აქტიური ურთიერთობა კოლხეთთან ჩანს ადრეანტიკურ და ელინისტურ ეპოქაში. მოვიყვან მხოლოდ რამდენიმე მაგალითს გრაკლიანი გორის გათხრებიდან: პირველ რიგში ესაა ვერცხლის სხივანა საყურეები/საკიდები. მსგავსი ტიპის მასალა ტიპურია ძვ. წ. V-III სს-ის კოლხური სამარხეული ინვენტარისთვის, თუმცა, კოლხურთან შედარებით მცირე ზომის, რამდენიმე ვერცხლის ნიმუში სამცხისა და ქვემო ქართლის

¹⁴ ო. ლორთქიფანიძე, *ძველი ქართული ცივილიზაციის სათავეებთან*, თბ., 2002, გვ. 190.

¹⁵ H. Kyrieleis, *The heraiion at Samos, In: Greek Sanctuaries. New approaches*, N-Y, . 1993, გვ. 125 – 153.

ტერიტორიაზეც აღმოჩნდა. ამ „დაკნინებული“ ფორმებისაგან განსხვავებით, გრაკლიანის ნიმუშები მასიურია და თითქმის იმავე ზომისაა, რაც კოლხური. ამასთან, გრაკლიან გორაზე შენარჩუნებული ჩანს სხივანა საყურეების/სასაფეთქლეების მაინცადამაინც ქონებრივად გამორჩეულ კონტექსტში ჩადება. თუმცა ტექნოლოგიური თვალსაზრისით არის სხვაობა – გრაკლიან გორაზე აღმოჩენილი ცალები ვერცხლის გრეხილი მავთულისაგანაა ნაკეთები და არც ჩიტებისა და ვარდულის გამოსახულებები ამკობს. ასევე კოლხური ოქროს რეპლიკად მიმაჩნია მცირე ზომის ყელსაბამის ვერცხლის დისკოსებრი საკიდები, რომელსაც ანალოგიები აქვს საირხეში.

3. საინტერესო მოვლენები განვითარდა I ათასწლეულის შუა ხანების კავკასიაში, რაც აქემენიდური ირანის გააქტიურებას გულისხმობს. აღარ გავიმეორებ ცნობილ მოსაზრებებს სატრაპიებში და აქემენიდურ არმიაში ქართველურ ტომთა გაერთიანებების შესახებ (კავკასიაში და მის სამხრეთით)¹⁶. აქემენიდური აქტივობა აშკარაა ისეთი საყრდენი ადმინისტრაციული ცენტრების აღმოჩენებით, როგორებიცაა: გუმბათი¹⁷, ყარაჯამირლი¹⁸, სარი-თეფე, დრახსჰანაკერტი, არინბერდი, ერვანდაშატი¹⁹. არსებობს მოსაზრება იმის შესახებ, რომ გუმბათისა და სხვა აქემენიდური სასახლეების მშენებლები მონვეულნი იყვნენ ირანიდან ან ანატოლიიდან²⁰, რაც სრულიად

ლოგიკური ჩანს, რადგან კარგადაა ცნობილი ის, თუ რამდენად მდიდარი და მრავალფეროვანია ცენტრალური კავკასია აქემენიდური ირანის პროდუქციით²¹. პირველ რიგში, აღსანიშნავია ყოველდღიური მოხმარების მოხატული კერამიკა (სურ. 7) და სამკაული. გრაკლიანი გორის აქემენიდური აღმოჩენებიდან აღსანიშნავია მინის კოლ-ტუბი. როგორც ცნობილია, მინის კოლ-ტუბები კავკასიაში იშვიათია. საქართველოში მოპოვებულთაგან ფიჭვნარის კოლ-ტუბის თარიღი (I ჯგუფი D. Barag-ის მიხედვით) მიეკუთვნება ძვ. წ. V ს-ის II მეოთხედს²². იგივე ტიპის ჭურჭელი აღმოჩენილია ვანში, იგი ძვ. წ. V ს-ით თარიღდება²³. D. Barag-ის კლასიფიკაციის მიხედვით, იგი აგრეთვე ძვ. წ. V ან IV სს-ით თარიღდება. ასეთივე თარიღები მოგვცა მ. ფირცხალავამ²⁴. საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი სხვა ჭურჭლები (მაგ., ენაგეთი, ტახტიძირი) ძირითადად ძვ. წ. V ან IV ს-ის დასაწყისით თარიღდება. გრაკლიანი გორის კოლ-ტუბიც D. Barag – ის კლასიფიკაციის I ჯგუფს განეკუთვნება და თარიღდება ძვ. წ. V ს-ის მეორე ნახევრით²⁵. კარგადაა ცნობილი, რომ უფრო მკვეთრი აქემენიდური გავლენა დაფიქსირებულია ქართლის ისეთ ძეგლებზე როგორც არის ციხია-გორა და სამადლო, ხოლო კოლხეთში – ვანი. ამ უკანასკნელში აქემენიდური გავლენის შესახებ ძვ. წ. IV – III სს-ის არქიტექტურაში მე ჯერ კიდევ 1991 წელს ვწერდი²⁶. ამ თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი იყო ვანში აღმოჩენილი კირქვის ფრიზის ფრაგმენტი, რომელზეც შემორჩენილია ეტილისა და მეეტლის

¹⁶ Herodotus, III, 94.

¹⁷ F. Knauss, Persian Rule in the North. Achaemenid Palaces on the Periphery of the Empire, In: *The Royal Palace Institution in the First Millennium BC. Monographs of the Danish Institute at Athens*, 2001, Vol. 4.

¹⁸ I. Babaiev, I. Gagoshidze, F. Knaus, An Achaemenid “Palace” at Qarajamirli (Azerbaijan), Preliminary Report on the Excavations in 2006, In: *Achaemenid Culture and Local Traditions in Anatolia, Southern Caucasus and Iran. New Discoveries*, Brill, 2007.

¹⁹ F. Ter-Martirossov, The Typology of the Colonnar Structures in Armenia in the Achaemenid Period, In: *The Royal Palace Institution in the First Millennium BC. Monographs of the Danish Institute at Athens*, 2001, Vol. 4, გვ. ?; A. Kanetsyan, Urartian and Early Achaemenid Palaces in Armenia, In: *The Royal Palace Institution in the First Millennium B. C. Monographs of the Danish Institute at Athens*, 2001, Vol. 4.

²⁰ F. Knauss, Persian Rule in the North. Achaemenid Palaces on the Periphery of the Empire, In: *The Royal Palace Institution in the First Millennium BC. Monographs of the Danish Institute at Athens*, 2001, Vol. 4.

²¹ O. Lortkipanidze: The “Akhlagori Hoard”-Attempt at dating and Historical interpretation. In: *Dziebani (The Journal of the Centre for Archaeological Studies)*, №11, Tb., 2001, გვ. 28-71.

²² A. Kakhidze Iranian Glass Perfume Vessel from the Pichvnari Greek Cemetery of the Fifth Century BC. In: *Achaemenid Culture and Local Traditions in Anatolia, Southern Caucasus and Iran. New Discoveries*, Brill, 2007, გვ. 109-117.

²³ R. Phuturidze, N. Khoshtaria, D. Chkonია, Results of the excavations carried out in the north-eastern part of the Vani Settlement, In: *Vani I, Tbilisi*, 1972, გვ. 111-135.

²⁴ მ. ფირცხალავა, მინის ჭურჭელი, *ვანი VII*, თბ., 1983, გვ. 79-86

²⁵ D. P. Barag, Rod-formed Kohl-tubes of the Mid – first Millennium BC, *Journal of Glass Studies*, №17, 1975, გვ. 26-28.

²⁶ ვ. ლიჩელი, *ძველი საქართველო ელინისტური სამყაროს სისტემაში*, თბ., 1991, სადოქტორო დისერტაციის რეფერატი.

რელიეფური გამოსახულება. ამ არქიტექტურულ დეტალზე აქემენიდურია ეტლის გამოსახულება, რომელსაც „კოპებიანი“ ბორბლები აქვს. მსგავსი ბორბლების მქონე ეტლის გამოსახულება ამოკვეთილია დარიოსის საბეჭდავზე²⁷, ანალოგიურია ბრიტანეთის მუზეუმში დაცული ოქროს ეტლის ბორბლები²⁸; იდენტური ბორბლები აქვს აპადანას რელიეფზე გამოსახულ ეტლს ორი პონით²⁹. ეს არქიტექტურული დეტალი, რომელიც შეიძლება მივიჩნიოთ მონუმენტური სტრუქტურის ფრიზის ნაწილად (შემორჩენილი საღებავის კვალი მიგვანიშნებს, რომ ფრიზი მოხატული იყო), იმის დამადასტურებელია, რომ, ვანში, რომელიც საუკუნეების განმავლობაში იყო კოლხური რელიგიური და ადმინისტრაციული ცენტრი, აქემენიდური გავლენა შემორჩა ელინისტურ ხანამდე. ფრიზის ეს ნაწილი არის ბერძნული და აქემენიდური ელემენტების ისეთი სინთეზი, როგორც ელინისტური ხანის დასაწყისში უნდა არსებობდეს (ეს ფრიზი ინტერპრეტირებულია ეოსის გამოსახულებად)³⁰. ამასთანავე, ფრიზი და ცენტრალურ ტერასაზე გამოვლენილი მონუმენტური კედელი ვანში, ძვ. წ. IV-III სს-ში აქემენიდური ტრადიციების არსებობაზე უნდა მიუთითებდეს. ვანის ცენტრალურ ტერასაზე ორმაგროტომიანი კაპიტელის აღმოჩენამ დაადასტურა ჩემს მიერ გამოთქმული ვარაუდი³¹.

აქემენიდურ კულტურასთან ურთიერთობის თვალსაზრისით საყურადღებოა აგრეთვე გრაკლიანი გორის სამარხებში აღმოჩენილი ოქროს, ვერცხლის და ბრინჯაოს დისკოები აქემენიდური ტიპის ორნამენტით, რომელიც იდენტურია აქემენიდური თასების ძირების იმ ორნამენტული სახისა, რომელიც გავრცელებული ჩანს ძველ საქართველოს (მაგ., ახალგორის განძის თასები

– ძვ. წ. IV ს.)³², საზოგადოდ შავი ზღვის აუზსა და დასავლეთ ანატოლიის სხვადასხვა ოლქში³³.

4. გარე სამყაროსთან ურთიერთობების მეოთხე მიმართულება გრაკლიანი გორის აღმოჩენების მიხედვით ვლინდება ბერძნულ სამყაროსთან/ანატოლიასთან, რომელიც კავკასიაში ჯერ კიდევ ბრინჯაოს ფიბულების გამოჩენით დაიწყო³⁴ და „სამადლოს ტიპის“ კერამიკით გაგრძელდა. გრაკლიან გორაზე გაითხარა სამარხი, რომელშიც აღმოჩნდა ფარაკიანი ბეჭედი (ტაბ. IX, 1) ფიგურის გამოსახულებით (საფიქრებელია, „პანი-მუსიკოსის“, რაც, შესაძლოა, გაცილებით ახლოს არის ქეშმარიტებასთან, რადგან სილუეტურად ჩანს თხის ფეხები. თუმცა რამდენადმე მსგავსი მარსიასის ფიგურაცაა ცნობილი).

5. ასევე საყურადღებოა, იეროგლიფურწარწერიანი ეგვიპტური სკარაბეოიდის აღმოჩენა გრაკლიანი გორის №217 სამარხში, რადგან ამ პერიოდში (ძვ. წ. V-IV სს.) ისინი, როგორც ჩანს, ფართოდ ვრცელდება დასავლეთ საქართველოში და გვხვდება სამხრეთშიც (მაგ., აწყურის №04-4 სამარხში მოპოვებული ნივთები). ამ დროს სკარაბეოიდებს მძივებად იყენებდნენ – ამას ადასტურებს მათი აღმოჩენები გარდაცვლილთა გულ-მკერდის არეში, მძივებთან ერთად. ბუნებრივია, რომ ეს ნივთი, ისევე როგორც აქვე აღმოჩენილი თვალადი მძივები, კავკასიაში ბერძენი ვაჭრების აქტიური საქმიანობის შედეგადაა შემოსული. ამ ურთიერთობათა შედეგია სხვადასხვა დროს სხვადასხვა და თანაც საკმაოდ დაშორებულ რეგიონებში დამზადებული ნივთების გრაკლიან გორაზე მოხვედრის ფაქტი.

ამგვარად, გრაკლიანი გორის აღმოჩენები ნათელი დასტურია იმისა, რომ ამიერკავკასიის

²⁷ Ch. G. Starr, *Greek and Persians in the fourth Century BC., Iranica Antiqua, vol. XII, 1977*, გვ. 231.

²⁸ J. Boardman, *Die Perser und Der Western. Mainz am Rhein. In Kulturgeschichte Der Antike Welt, Band 96, 2003*, გვ. 191-238.

²⁹ M. A. Littauer, J. H. Crowel, *Wheeled vehicles and ridden animals in the Ancient Near East, Leiden/Koln, Brill, 1979*, გვ. 144-149.

³⁰ ო. ლორთქიფანიძე, *ძველი ქართული ცივილიზაციის სათავეებთან*, თბ., 2002, გვ. 232-23.

³¹ ვ. ლიჩელი, *კოლხეთისა და იბერიის კულტურის საკითხები*, თბ., 2001, გვ. 39.

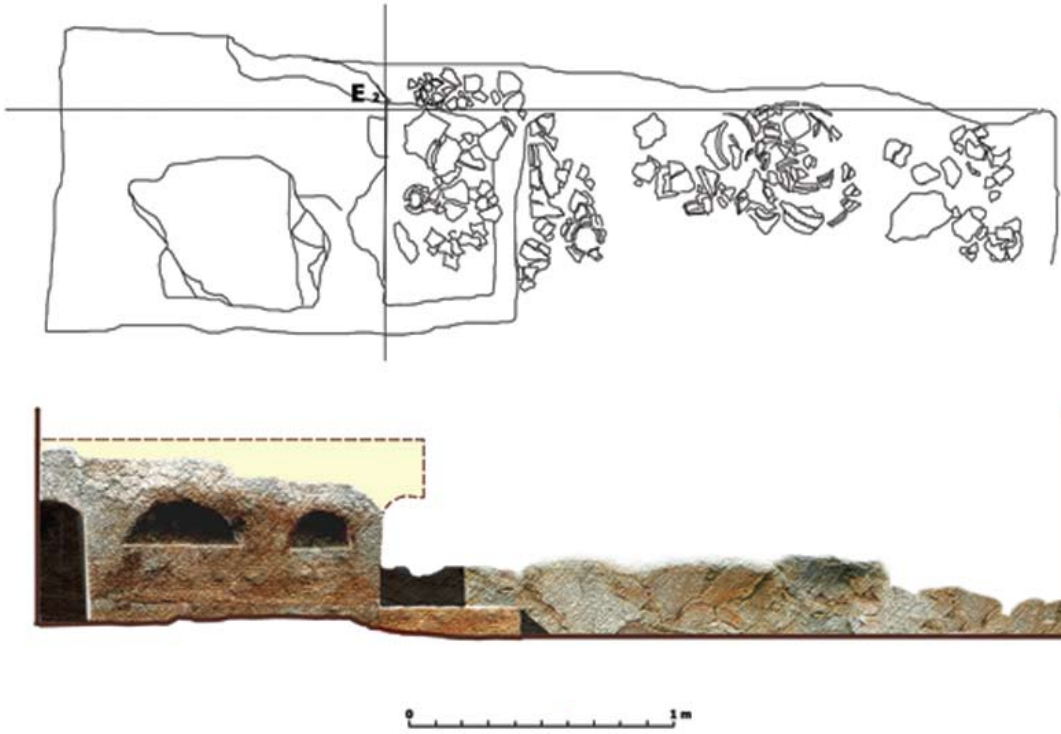
³² O. Lortkipanidze: *The “Akhlagori Hoard”-Attempt at dating and Historical interpretation. In: Dzeban (The Journal of the Centre for Archaeological Studies), №11, Tბ., 2001*, გვ. 28-71.

³³ M. Yu. Treister, *The Toreutics of Colchis in the 5th – 4th cc BC Local Traditions, Outside Influence, Innovations, In: Achaemenid Culture and Local Traditions in Anatolia, Southern Caucasus and Iran. New Discoveries, Brill, 2007*, გვ. 84-91.

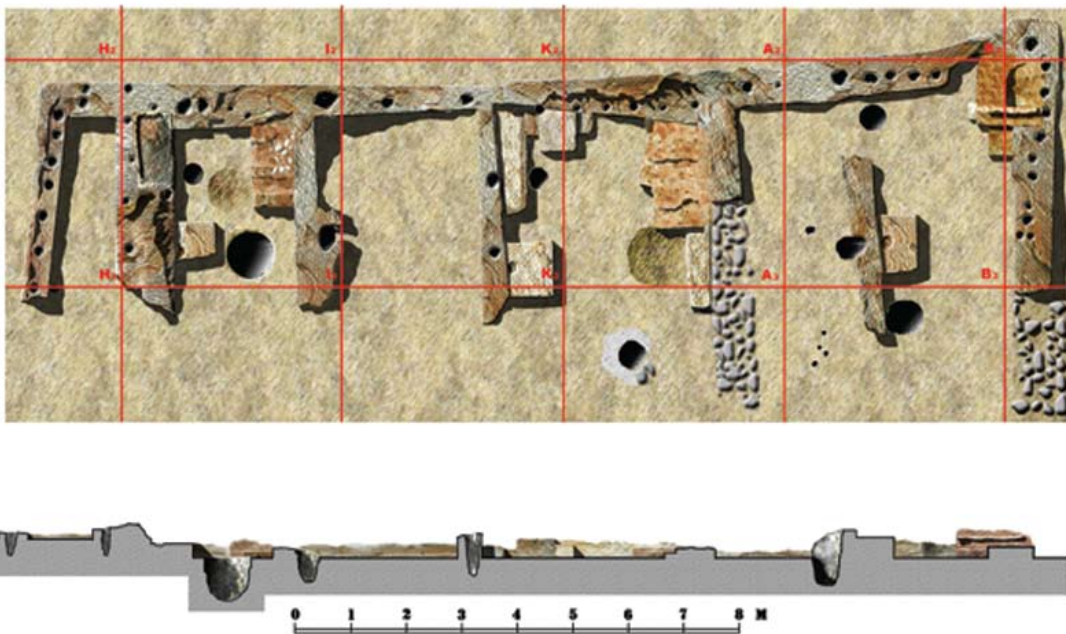
³⁴ V. Licheli, *Phrygian fibulae in Transcaucasia: their diffusion route, In: Proceedings of the First International Conference on the Archaeology and History of the Black Sea, Amsterdam, 1999*.

ცენტრალურ მონაკვეთზე – მისი შედარებით მარტივი და მოხერხებული, ამასთან სამეურნეო საქმიანობისათვის გამოსადეგი ფიზიკურ-გეოგრაფიული პირობების გამო – კონცენტრირებული იყო სავაჭრო აქტივობის ძირითადი მიმართულება, რასაც ახლდა ურთიერთშექცევადი პროცესი: ასეთი გარემო განაპირობებდა საკმაოდ აქტიური ეკონომიკური ბალანსის მქონე დასახლების არსებობას, რასაც ახლდა გზის ამ სამოსახლოსთან მოახლოების ტენდენცია, ხოლო მეორე მხრივ, ამ სამოსახლოს არსებობისათვის გარკვეულ ქრონოლოგიურ მონაკვეთებში პრიორიტეტული ხდებოდა ამავე გზის არსებობა. არ შეიძლება, რომ მესოპოტამიური საბჭდავების აღმოჩენა გრაკლიან გორაზე შემთხვევითი იყოს; არც ის შეიძლება, რომ გვიან-ბრინჯაო – ადრე რკინის ხანის ერთმანეთისაგან განსხვავებული

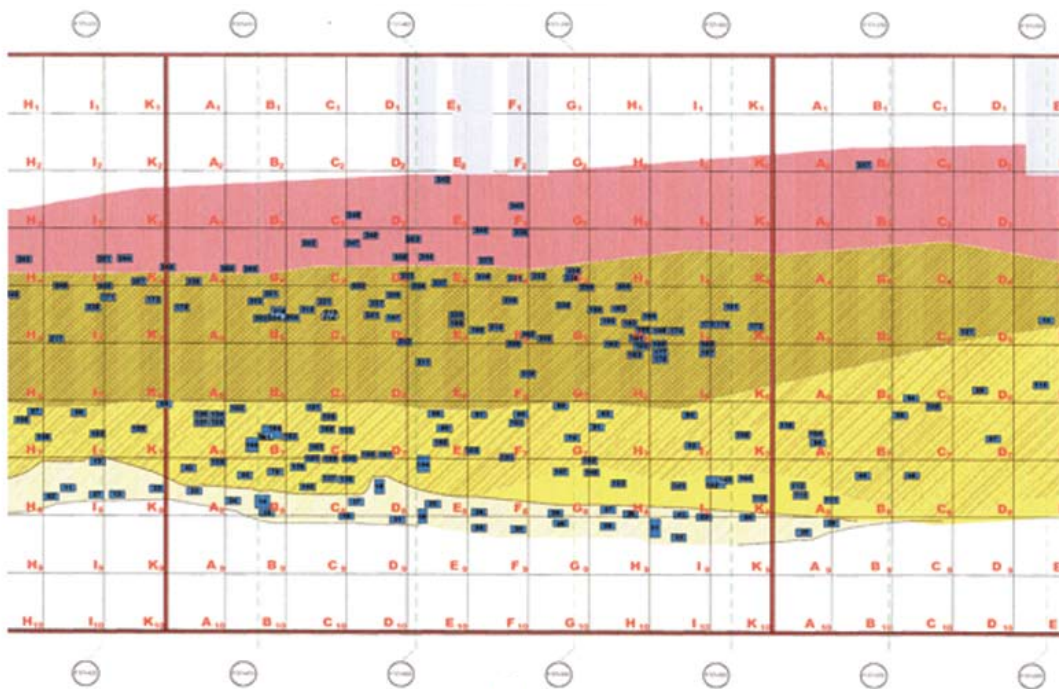
ლი სატაძრო კომპლექსები აქ შემთხვევით იყოს თავმოყრილი; და ალბათ, არც ქვედა ტერასის უნიკალური სატაძრო („დასავლეთი ტაძარი“) კომპლექსია აქ შემთხვევით აგებული; სრულიად აშკარაა სამოსახლოს არაერთგზის დაკნინებისა და კვლავ აღზევების ფაქტიც, რაც ამ ადგილის მნიშვნელობას უსვამს ხაზს. იყო ყველაფერი ზემოთქმული მხოლოდ გეოგრაფიული მდებარეობით გამოწვეული თუ ამ გორას რაიმე საკრალური მნიშვნელობა ჰქონდა, ამაზე პასუხს მხოლოდ მომავალი გათხრების შედეგები გასცემს. ნებისმიერ შემთხვევაში, სამოსახლოს დიდ ქრონოლოგიურ მონაკვეთში არსებობისა და აქ მიკვლეული არტეფაქტების ხასიათის გამო, გრაკლიანი გორის სამოსახლო და სამაროვანი ცენტრალური ამიერკავკასიის ეტალონურ ძეგლთა შორის უნდა იქნას განხილული.

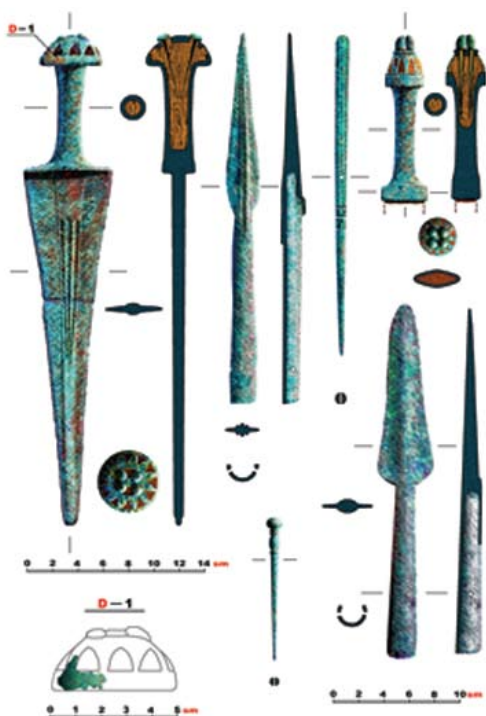
სურ. 1. გრაკლიანი გორა. მონუმენტური საკუროხვეველი, ძვ. წ. 1100-900 წწ.

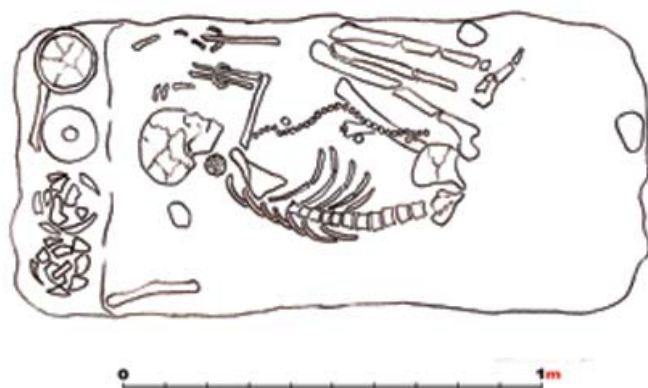
სურ. 2. გრაკლიანი გორა. ტაძრის გეგმა, ჭრილი, ძვ. წ. V-IV სს.

სურ. 3. გრაკლიანი გორა. სამაროვანი, ძვ. წ. XIII ს. — 900 წწ. გეგმა, ნაკვეთი III

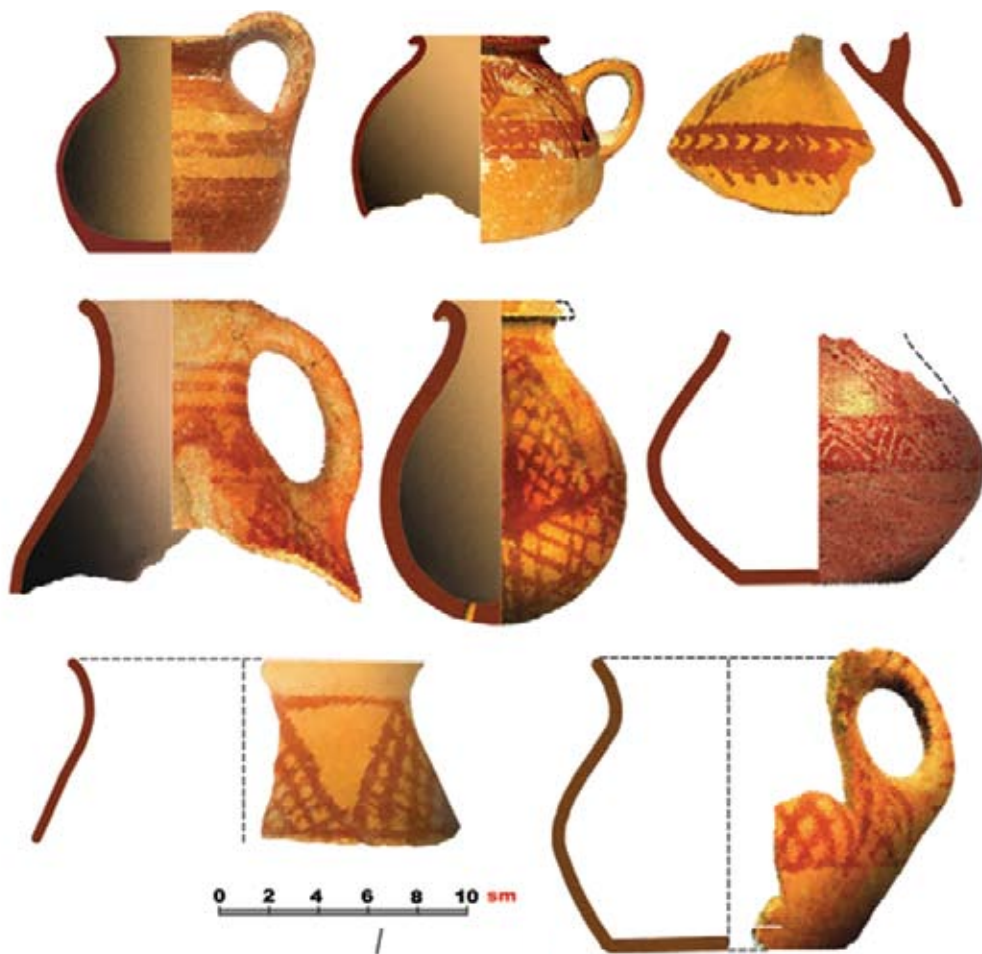
სურ. 4. გრაკლიანი გორა. ბრინჯაოს ხანის სამარხეული ინვენტარი, ძვ. წ. XII – X სს.

სურ. 5. გრაკლიანი გორა. სამარხი №217, ძვ. წ. V ს-ის II ნახ., გეგმა

სურ. 6. გრაკლიანი გორა. სამხრეთ მესოპოტამიური საბეჭდავები, ძვ. წ. IV – III ათასწლეული

სურ. 7. გრაკლიანი გორა. აქემენიდური ტიპის მოხატული კერამიკა, ძვ. წ. IV- III ს-ის II ნახ.

სურ. 8. გრაკლიანი გორა. „სამადლოს ტიპის“ მოხატული კერამიკა, ძვ. წ. III-II სს.